Tržní přístup k ochraně životního prostředí a primitivní ekonomie

(Recenze: Šíma, Josef – Urbanová, Tereza: *Tržní přístup k ochraně životního prostředí*. 1. vydání, Praha, Vysoká škola ekonomická v Praze, Nakladatelství Oeconomica, 2004, 87 s., ISBN 80-245-0766-8.)

Petr Ježek^{*}

Není to sice vzhledem k omezenému nákladu příliš pravděpodobné, ale člověk zajímavější se o environmentální ekonomii mohl narazit na titul z produkce nakladatelství Oeconomica „Tržní přístup k ochraně životního prostředí“ autorů Šímy a Urbanové z roku 2004. Útlý osmdesátistránkový paperback stojí 122 Kč. Autora recenze kromě názvu zaujala právě cena, která byla dvojnásobná oproti dvojnásobně silným ekonomickým titulům stejného formátu. Za hodně peněz hodně muziky, řekl si autor recenze a důvěřivě provedl transakci.

Z autorů je známější jméno Josefa Šímy, v současnosti již docenta Národohospodářské fakulty VŠE v Praze a jednoho z protagonistů Liberálního institutu. Titul docenta je u odborné veřejnosti signálem profesionality a kredibility autora vedoucím k očekávání kvalitního a erudovaného textu. Jméno Terezy Urbanové jako spoluautorky je mezi environmentálními ekonomy neznámé. Na zadní straně přebalu je uvedeno, že publikace nebyla redigována, což je v podobných případech běžné a znamená to, že odpovědnost za redakční kvalitu leží plně na autorech a na jejich spolupráci s nakladatelem a vydavatelem.

Uvedení obsahu na počátku a nikoli na konci publikace by mělo být univerzálním pravidlem pro publikace jakéhokoli druhu, neboť čtenář má právo znát schéma toho, co jej při čtení čeká. Toho si byli autoři patrně vědomi a proti uvedené logice se neprohřešili. Odborné texty sice běžně obsahují úvod a závěr, v této publikaci je však obojí číslováno a naznačuje, že úvod i závěr stejně jako jednotlivé kapitoly obsahuje výhradně autorské nebo převzaté a příslušně označené prvky textu. Struktura obsahu osmdesátistránkového textu je však od druhé úrovně nadměrně členitá a vede k otázce, co vedlo autory k takové hypertrofii, když názvy podkapitol vyjadřují spíše tématickou homogenitu a kompaktnost než členitost. Ale o zásadní problém zde jistě nejde a inteligentní čtenář se zorientuje v textu snadno.

Úvod je oproti očekávání velmi krátký a obsahuje prakticky jen charakteristiku obsahu. Druhá (ve skutečnosti však první) kapitola slouží autorům k diskusi aplikačního významu ekonomických principů v environmentální oblasti. Autoři bez adekvátní metodologické přípravy uvádějí poněkud aktivisticky katastrofické scénáře (např. viz Malthus, Římský klub) jako teze neodrážející aplikaci ekonomických principů myšlení. Dopouštějí se však závažných nepřesností: Na str. 10 konstatují konkurenční povahu vzácných statků a vyvozují, že „vše má své náklady (TASTAAFL)“. Neuvádějí však klíčový předpoklad vztahující se k vzácnosti a nákladům příležitosti, jímž je individuální schopnost vnímat alternativy a definovat jejich přínosy, resp. náklady. Je-li něco na světě reálně vzácné, jednotlivec si tuto vzácnost nemusí vůbec uvědomit a jeho rozhodování pak probíhá ve fiktivním prostředí prakticky neomezené dostupnosti statků, resp. zdrojů. Mistrovská koncertní křídla, u nichž je reálná situace alternativ užití (kdo užívá co) zřejmá, jsou vysoce speciálním, nikoli obecným

^{*} Ing. Petr Ježek, Ph.D. – odborný asistent; Katedra financí a účetnictví, Fakulta sociálně ekonomická, Univerzita J. E. Purkyně v Ústí nad Labem, Moskevská 54, 400 96 Ústí nad Labem; <jezek@fse.ujep.cz>.

příkladem. Pokud si tento typ problémů „ekonomové dobře uvědomují“, pak u autorů lze mít na základě uvedených citací důvodné pochybnosti o perfektním zvládnutí metodiky podmíněných jevů v ekonomii.

Směnu již autoři nezapomínají podmínit definovanými vlastnickými právy k statkům. Dále již ale spekulují, když uvádějí, že „směna má jeden důležitý znak – je oboustranně výhodná“ a když zcela nekriticky až propagandisticky vyvozují, že „pouhá směna tak snižuje vzácnost...a je prvním krokem na naší cestě k prosperitě“. Předně, subjektivní hodnocení statku účastníky směny není nezávislé na čase, teze o oboustranné výhodnosti je platná pouze v konkrétním okamžiku směny, nikoli před směnou a po směně – tehdy na účastníky působí řada proměnlivých exogenních vlivů, zejména informací schopných zásadně změnit jejich cenový parametr směny. Navíc není zaručeno, že oba účastníci směny si jsou vědomi vzácnosti statku, jež má být směněn, což mění podmínky jejich zájmu o směnu i vyjednávání o ceně. I ten zedník – majitel vzácného koncertního křídla, může tuto překážející poličku pro zednickou lžici prodat koncertnímu umělci za pakatel či darovat mu ji zdarma, nikoli za cenu odpovídající vzácnosti křídla. To by však vedlo díky nízké ceně k potenciálnímu plýtvání.

Logický řetězec směna – cena – šetření zdrojů jejich peněžním zhodnocením, kterým autoři uzavírají podkapitulu 2.1 a který aplikují v podkapitole 2.2, je vzhledem k jejich snaze řešit vzácnost nepochopitelným, zásadním a nepřipustným zjednodušením reálných tržních situací. Jejich argumentace je zcela závislá na předpokladech dokonalého trhu a na schopnosti dosáhnout peněžně vyjádřené rovnovážné ceny. Pokud by šlo o školní příklad jednoduchého abstraktního modelu trhu vzácných statků, bylo by možné s autory souhlasit, ale i jejich další úvahy o řešení reálných problémů skutečně končí u mechanismu dokonalého trhu. Zde totiž platí, že dokonalý trh je dokonalým způsobem řešení situací, které na této planetě nastanou, pouze výjimečně v podmínkách vzácné shody reálné situace a její plné subjektivní reflexe účastníky trhu. Jde tak u autorů o příklad argumentace z pozic primitivní ekonomie, která je k reálnému ekonomickému rozhodování ve většině případů nepoužitelná.

Třetí kapitolu uvádí název, který je sám o sobě diskutabilní. Je vládní přístup výhradně politický a tržní výhradně ekonomický? Pokud by vlády rozhodovaly na základě tezí primitivní ekonomie, činily by velmi málo rozhodnutí na zcela politickém principu, protože ostatní rozhodování by bylo plně ekonomické, neb tržní. Utopická víra v člověka – ekonomicky racionálně se rozhodující jednotky bez emocí s perfektními informacemi a brilantními tržními reakcemi – překonává snad i víru v člověka kolektivního, altruistického, kooperujícího a nezištného, s níž operovali utopičtí socialisté. Autoři utopickou víru ve výhradně ekonomickou racionalitu a dokonalý trh nejen v uvedeném názvu kapitoly úspěšně demonstrují.

Externalities nejsou dílem Alfreda Pigoua, jejich teoretické vymezení je časově mnohem mladší a objevuje se ve většině mikroekonomických a veřejně ekonomických publikací. Alfred Pigou je autorem „pouze“ vstupní úvahy o tržním selhání, trhem neidentifikovaných, ale jinak zřejmých škod způsobených a nijak neuhrazených privátními entitami, a návrhu řešení pomocí korekčních (dnes pigoviánských) daní na principu „znečišťovatel platí“ ve shodě s koncepcí integrované odpovědnosti a práv k majetku. Pokud autoři mysleli vážně větu na str. 22-23, že ekonomové „...začali...ukazovat, že problémy znečištění životního prostředí pramení z nedostatku trhu a nikoli z nedostatku státní regulace“, pak to odpovídá realitě jak v oblasti environmentální ekonomie tak environmentální politiky. V kontextu se však jeví pravděpodobnějším, že jde o kouzlo nechtěného. To potvrzuje další text k otázce vládního selhání. Zatímco autoři k dokonalému trhu přiřazují selhávající vládní úředníky s tím, že úředníci a politici jsou také lidé, realitou je, že lidmi jsou nejen úředníci a politici (ti druzí

často se specifickými motivacemi), ale také kupodivu i vlastníci a zaměstnanci firem a členové domácností. Realistické by bylo konstatovat, že na základě tržních i vládních selhání je nezbytné hledat jako efektivní konkrétní, nikoli obecné přístupy k řešení problémů jednotlivců, lidského společenství a této planety, k tomu ale autoři nedospěli. Jimi charakterizovanému úředníkovi se upírá schopnost pracovat s tržní cenou, přestože příslušné údaje a statistiky bývají k dispozici tam, kde je trh definován, a to ve shodě s von Hayekem, tedy podle času a místa. S obecnými, přesněji makroekonomickými či agregovanými veličinami mají tendenci pracovat spíše mainstreamoví ekonomové nezávisle na své pozici privátních či vládních expertů, což odpovídá poptávce po makroekonomických analýzách a predikcích.

Aplikace majetkových práv v environmentální oblasti má několik úskalí. Autoři razí tezi o neomezeném využití majetkových práv, tj. o jejich co nejširším definování k přírodním statkům a co nejširším uplatňování. V čem se autoři mýlí? Předně, smysl majetkových práv není v jejich přiřazení jednotlivcům či věcem (firmy jsou z právního hlediska věci), ale v jejich uplatňování nedílně s odpovědností. Privátní vlastník nemá zájem vlastnit takový statek, k němuž nemůže účinně vymoci svá práva a k němuž se zároveň váže vysoké riziko vymahatelné odpovědnosti. Záleží tedy na konkrétní procesní úpravě vymahatelnosti práva a na detailním vymezení práv a povinností vlastníka, nikoli na samotném vlastnictví. To si sice autoři uvědomují v podmínce vymezenosti, přenositelnosti a vynutitelnosti, ale tuto podmínku již nekonfrontují s realitou. Judikáty jsou bezednou studnicí dokladů o tom, že tyto tři podmínky jsou v různých zemích naplňovány v různé míře, nikde však absolutně a vyváženě. Ostatně – i právníci a legislativci jsou lidé... Neskrývané nadšení autorů z Common Law naznačuje, že právě objevili anglosaský princip precedenčního práva a mají patrně za to, že v České republice či v Evropské unii se s precedentním rozhodováním soudů na základě judikátů nesetkáváme. Pokud nemá ekonom dost informací z jiného oboru od pramene, měl by konzultovat dříve než se rozhodne objevovat Ameriku. Zjistil by, že i u nás v Evropské unii jsou úspěšní žalobci o náhradu škody způsobené na jejich majetku. Precedenční právo ale není samospasitelné, obsahuje riziko důsledků justičních omylů a je podmíněno kvalitou osob v roli rozhodovatelů u soudu, zejména jejich schopností pracovat s analogií při ojedinělosti lidí i podmínek pro jejich skutky.

Autoři při apologetice majetkových práv na příkladu argumentují, že soukromý vlastník pastviny účinně pečuje o nevyčerpání (nevypasení) přírodního zdroje tím, že jeho zájemem je trvale vydělávat na prodeji mléka a masa z chovaných zvířat. Tento příklad však obsahuje předpoklad dlouhodobé ekonomické strategie vlastníka kolidující s předpokladem přenositelnosti majetkových práv a hledání nejefektivnější činnosti. Všude tam, kde autory uvažovaný ekonomicky racionální homo oeconomicus existuje, neustále posuzuje alternativy ke své aktuální činnosti a při změně nákladů příležitosti se rozhoduje o nabídkové substituci. Za této situace, která je realistická i při pouze částečně ekonomické racionalitě lidí, má vlastník zájem spíše na vypasení pastviny do posledního trsu trávy, na následném prodeji stáda jatčím a na výhodném prodeji pozemku realitnímu makléři. Soukromý vlastník tedy chrání „své“ zdroje podle toho, jak se mění jejich subjektivně nazíraná hodnota a výnosové transakční možnosti.

Na příkladech privatizace veřejného pozemku soukromým vlastníkem autoři uvádějí marginální altruistické aktivity milovníků přírody či přírodních zdrojů, kteří jsou finančně schopni pozemek nejen zakoupit, ale průběžně financovat jeho šetrnou správu. Bez vládní regulace však neexistuje jediná záruka, že je nový vlastník nejen jakkoli motivován k šetrné správě majetku, ale že se tato motivace také v průběhu trvání vlastnictví nezmění. Je

nepravděpodobné, že by autoři neznali případy důlních společností, které již odkoupily veřejný pozemek (nebo o odkoupení usilují) a jež nekoncipují těžební plány ani udržitelně (záměrem je vytěžit a prodat ekonomické množství zdroje) ani nekonfliktně (spoléhají na nedostatky ve vymahatelnosti práv jiných vlastníků). V podmínkách České republiky jsou navíc známy případy korupce ze strany privátních společností s cílem získání jednostranně výhodných podmínek koupě veřejného nebo státního majetku bez rizika nést náklady odpovědnosti.

Jak se v průběhu textu dále ukazuje, autoři redukuje životní prostředí na subjektivně nazíraný a vždy subjektivně ocenitelný přírodní statek vzduchu k dýchání, vody k pití, koupání a rybaření a krásy přírody k potěše oka a ducha. Jde o symptomatické omezení ekonomické metody, která není schopna opustit pole ocenitelných statků a externalit a věnovat se tomu, co bezprostředně vidět není – důsledky přírodních procesů iniciovaných lidskou činností. To se projevuje zejména v případě ovzduší, kde si autoři intuitivně uvědomují alespoň technické obtíže při určování odpovědného vlastníka znečištění (představa barevného značkování emisí u zdroje je spíše úsměvná než realistická). Pokud se dotknou klimatických či ekologických důsledků, uvádějí údajně rozporuplné názory na oteplování a ochlazování klimatu. Roční pobyt třeba na české antarktické základně by je možná překvapil tím, že spor mezi Lomborgem a většinou profesních klimatologů o povaze a míře rizik klimatických změn neudávají Lomborgem uváděné statistiky, ale široké spektrum dlouhodobých dat sledování přírodních jevů. Jednoduše řečeno, arktické i antarktické ledovce tají a Golfský proud slábne, ale podle autorů si odborníci protirečí. Celý text tak v důsledku nekritického přecenění ekonomické metody autory trpí omezenou použitelností bez ohledu na dále explicitně zmíněné omyly, nepřesnosti a chyby.

Autoři v průběhu textu odkazují na velké množství odborných zdrojů. Jedná se však o názorově poněkud nevyvážené zdroje s výraznou preferencí libertariánského pohledu na svět. Nesnadno doložitelnou, ale na základě pozorné četby vysoce pravděpodobnou domněnkou je, že jde v podstatě o kompilát z převzatých myšlenek autorů uvedených ve zdrojích. Názorově jednostranný kompilát by byl tím, co může na akademické či výzkumné půdě vzniknout pouze v podmínkách ignorance většiny principů a uzancí platných pro korektní odborné texty. I kdyby nešlo o kompilát, je autorský přínos publikace velmi nízký (co doposud neznámého autoři objevili a zmínili?) a svým abstraktním, nerealistickým a nekonzistentním pojetím může oklamat méně informované čtenáře přirozeně očekávající solidní „docentskou“ kvalitu díla.

Formální kvalita publikace je tristní. Je velmi obtížné, ne-li nemožné, najít odfláknutou bakalářskou práci, jejíž autor ani školitel zcela selhali při redakci, tak, že by se práce hemžila formulačními, gramatickými a především tiskovými chybami. U publikace, jejíž spoluautorem je docent ekonomie, je takové množství chyb neomluvitelné a vypovídá o tom, že mluvit a psát je snadné, ale chovat se podle toho je náročné. Díl ostudy přísluší i nakladatelství, které na autory zjevně nepůsobilo tak, aby se tito vyvarovali alespoň formálních chyb, když už ne nepřesností a omylů věcných.

Závěrem lze konstatovat, že 122 Kč je cena vysoce převyšující předpokládaný užitek těch kupujících čtenářů, kteří hledají v textech vysokoškolských pedagogů seriózní poučení. Pro recenzenta je však poměrně vzácným zdrojem neplánovaného čistého přínosu.

Kontakt na vydavatele: Nakladatelství Oeconomica, Vysoká škola ekonomická v Praze,
nám. W. Churchilla 4, 130 67 Praha 3,
<<http://www.vse.cz/oconomica>>

Tržní přístup k ochraně životního prostředí a primitivní ekonomie

Petr Ježek

ABSTRAKT

Publikace „Tržní přístupy k ochraně životního prostředí“ je nepovedeným příspěvkem k hledání ekonomicky i mimoekonomicky přijatelných způsobů environmentální politiky a lidského chování k přírodě. Na základě tezí „Free Market Environmentalism“ je podán teoreticky nepřesvědčivý až nesprávný výklad významu vlastnických práv a tržní směny v environmentální oblasti. Autoři nekriticky přejímají koncepci FME, aniž by ji konfrontovali s reálnými podmínkami aplikace zejména v EU a v ČR. Ani vlastnická práva ani trh sami o sobě neposkytují výhodu oproti netržním formám regulace, zejména pokud existuje vysoká míra lidského selhávání na trzích obdobně jako ve vládách. Z teoretického ani aplikačního hlediska nelze publikaci považovat za přínosnou s výjimkou příkladu odborně, argumentačně a formálně nepovedeného díla.

Klíčová slova: Environmentální politika; Vzácné zdroje; Přírodní zdroje; Vlastnická práva; Tržní efektivnost; Free Market Environmentalism; Klimatické změny; Externality; Homo economicus; Primitivní ekonomie.

Market Approach to The Environment Protection and Primitive Economics

ABSTRACT

The publication “Market Approach to The Environment Protection” is a naughty contribution to searching acceptable economic and non-economic approach to environmental policies and human behavior towards the nature. Based on “Free Market Environmentalism” thesis the authors fail in correct and convincing explanation of role of property rights and market transactions in the environment. They adopt FME conception without any criticism and with no real application to the EU and the Czech environment. Neither free market nor property rights on them own do provide any advantage to non-market regulations, particularly when a high rate of human failure exists on markets as well as in governments. Neither theoretically nor practically the publication could be found as beneficial except of an example of a naughty writing professionally, formally and by reasoning.

Key words: Environmental policy; Scarce resources; Natural resources; Property rights; Market effectiveness; Free market Environmentalism; Climatic change; Externalities; Homo economicus; Primitive economics.

JEL classification: Q00.